

Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet

*A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének Reneszánsz Osztálya,
a magyarországi és határon túli egyetemek régi magyar irodalmi tanszékei
és a korszak kutatásában érdekelt egyéb szakmai műhelyek közös konferenciája*

Eger, 2020. szeptember 3–5.

REZÜMÉK

Bene Sándor

Szirének, fönixek, könnyek: Zrínyi Miklós költészete a kortárs poétika összefüggésében

Az előadás a címben felsorolt motívumok példáin szemlélteti, hogy Zrínyi Syrena-kötete, mind kompozíciós, mind motivikus szinten, milyen mélyen beágyazott a 17. század első harmadát meghatározó poétikai viták kontextusába. Tasso követése nem érthető a Tasso által követett antikok és Petrarca nélkül; de Zrínyi számára a Jeruzsálem-eposzok és Tasso vallásos költészete már egy sajátos szűrőn, a Marino-iskola és a VIII. Orbán pápa körül megszerveződő új poétika vitáján keresztül jelenik meg és válik aktuálissá. A korabeli poétikai modernség két iskolájának alaptéziseit, kulcsjelentőségű szövegeit (Marino mellett Girolamo Preti, Famiano Strada, Agostino Mascardi, Virgilio Malvezzi manifestumait) Zrínyi éppúgy ismerte, mint azok konkrét alkalmazásait, a teóriákat szemléltető alkotásokat. A Syrena-kötet ezeknek az eltérő, de sok tekintetben közös poétikai nyelvet beszélő irányzatoknak eredeti szintézisére tesz kísérletet, beilleszkedve ezzel a régiekről és modernekről zajló nagy 17. századi polémiasorozat történetébe. A korábbi szakirodalom a Syrena-kötet forrásait a hagyomány, a nagy, meghatározó minták felől vizsgálta. A jelen előadás a félkortárs és kortárs mintákra fókuszálva azt próbálja bizonyítani, hogy Zrínyi költészete a szó legszorosabb értelmében korszerű, saját eljárásait poétikaelméleti szempontból is folyamatosan reflektáló 2.0-ás költészet volt, a régebbi szakirodalom által is kiemelt archaizáló vonásai pedig a korabeli modernitás-vitához való kritikai hozzászólás igényét mutatják.

Berkes Tamás

A cseh barokk komparatistikai perspektívában

A cseh irodalomtudomány az 1930-as években fedezte fel a barokk korszak irodalmi örökségét (összefüggésben a megújult nemzetközi érdeklődéssel). Főleg azok a kutatók fordultak a téma felé, akik az akkor domináns nemzeti önértelmezéssel szemben a cseh kultúra katolikus vonulatát preferálták. Az úttörés a történettudomány felől érkezett: Josef Pekař a barokk korszak kedvezőbb képét rögzítette, mint a huszita hagyományt túlértékelő Palacký-Masaryk iskola, amely a Fehérhegy (1620) utáni másfél évszázadot nemzeti és kulturális tekintetben a hanyatlás, a „sötétség korának” bélyegezte.

Egészen a közelmúltig a barokk irodalom új interpretációinak beemelése a cseh irodalomtörténeti kánonba felemás és szakadozott képet mutat. A harmincas években elkészültek azok a művek, amelyek a katolikus barokk írásbeliség eredeti értékeit tárták fel (elsősorban V. Bitnar, J. Vašica, Zdeněk Kalista könyvei), de a korszakot érintő történeti-ideológiai viták karanténba zárták a konzervatív eszmei háttérű tudományos eredményeket. 1945 után közel két évtizedig a barokk-kutatás anatómia alá esett, az összefoglaló művek csak szelektíven és negatív értékítéllettel tárgyalták (ez alól csak Comenius jelentett kivételt). A hatvanas évek végén és a nyolcvanas években megújult a kutatás, de továbbra is szűk keretek között maradt, s bár az 1990 utáni publikációk sokat árnyalták az összképet, a korszak értékelése máig sem jutott nyugvópontra. A cseh barokk műveltség feldolgozásáig mindmáig szorosan összefügg a történeti-ideológiai keret értelmezésével. Palacký és követői az 1620 és 1770 közé eső korszakot úgy fogták fel, mint amely a katolizáció és a germanizáció segítségével alapjaiban rendítette meg a cseh identitást — kiirtotta vagy nemzetiségében átformálta az ország vezető rétegeit, elüldözte intelligenciáját, s a cseh nyelv lezüllesztésével megszakította a nemzeti hagyományok kontinuitását. Ez a történeti kép ugyan reális

elemeket tartalmaz, de modern fogalmakat vetít vissza. A mai történetírás immár arra hajlik, hogy a fehérhegyi csata elsősorban a rendiség és az abszolutizmus harcát döntötte el, s a cseh nyelv hanyatlása nem volt olyan általános érvényű, mint azt korábban gondolták. A nemesség „elidegenedése” sokkal inkább a barokk korszak kozmopolita/univerzális szellemiségének és az udvari divatnak tudható be, mint valamiféle tudatos „németesítésnek”. Pekař iskolája odáig megy, hogy a XIX. századi nemzeti újjászületés sokkal inkább folytatója a barokk korszak szellemiségének, semmint diametrális ellente: a barokk patriotizmusból nőtt ki, nem a husziták tradíciójából.

Fehérhegy után Csehország kulturális karaktere radikális átalakuláson ment keresztül. A barokk korszak alapja az a paraszti társadalom, amelyet passzív-misztikus világfelfogásra és szorgos életmódra szoktattak. Az ellenreformáció sikerre jutott: belsőleg megnyerte a széles paraszti tömegeket az új életstílus, a jámborság számára. A politikai krízis után a katolikus vezető réteg egyik csoportja tudatára ébredt annak, hogy a megváltozott körülmények között újra kell értelmeznie a cseh korona országainak történeti legitimitását. A jezsuiták dicsőítették Szt. Vencelt és számos más szentet a cseh állam korai időszakából: demonstrálni akarták, hogy az országnak régi keresztény hagyományai vannak. A patriótákat aggodalommal töltötte el a cseh állam presztízsének hanyatlása, igyekeztek bemutatni, hogy a katolicizmus a csehek régi hitében gyökerezik. A cseh jezsuiták körében világosan kirajzolódik a római és a „hazafias” orientáció küzdelme. Ez utóbbi feladatának tekintette a cseh nemzeti tudat ápolását. Kulturális aspirációik szimbolikus megjelenítéséhez Nepomuki Jánosban találhatják meg a legalkalmasabb személyt. Balbín *Epitome*-je a „szentvenceli örökség” eszméjének jegyében íródott, s megalapozója lett a cseh történelem katolikus interpretációjának.

A XVII. század második felében az irodalmi termés terjedelmét és művészi értékét tekintve egyre inkább elsovadt a többi művészi ághoz képest. (A festészet és szobrászat, a zene, az építészet a kor jellegadó művészete.) A keresztény spiritualizmus, a katolikus műtszeretet és az ellenreformációs ideológia fölébe kerekedik a reneszánsz-humanista örökségnek. F. X. Šalda cseh kontextusban is a barokk egyetemes jellegére figyelmeztet – itt jelenik meg először a modern kultúrát jellemző dualista szétszakítottság: az élet igenlése és tagadása – hedonizmus és aszkézis –, amelyben az irodalmi művek „magas nyomás alatt”, világnézeti pólusok közt hányódva születnek. Šalda elismeréssel beszél a cseh barokk két legismertebb költőjéről, kiemelve Michna népi ihletésű szenzualizmusát, illetve Bridel zaklatott, ködös miszticizmusát, de a kor meghatározó személyiségének a két nagy prózáírót, Balbint és Comeniust tekinti. Látszólag nincs semmi közös bennük, de mindketten enciklopédikus tudást birtokolnak: szenvedélyes humanisták, a klasszikus költői stílus rajongói, akik egyúttal elmélyült keresztények — s mint ilyenek, a reneszánsz humanizmusra kétes érzésekkel tekintenek (iszonyodva a lélek megváltását veszélyeztető pogány csábítástól). S Comeniusban, fejtegeti Šalda, rettenetes erővel dolgozik a barokk korra jellemző belső meghasonlás: egyfelől aszkétikus középkori alak, a reneszánsz tudományok ellenlábasa, aki istenes vidéki emberként Isten bizonyosságában keresi tartós nyugalmát, másfelől azonban nemzetekfeletti, egyetemes szellem, a pánszófia tudományának hirdetője, az emberiség lelkiismerete. Az emigrációban kiadott allegorikus barokk regénye, *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* a korszak legjelentősebb irodalmi teljesítménye (ami egyúttal cseh kontextusban is elkerülhetetlenné teszi a „protestáns barokk” fogalmának bevezetését).

Terjedelmét és műfaji sokszínűségét tekintve a cseh barokk irodalma lényegesen szűkebb, mint a korabeli lengyel és magyar irodalom korpusza. A latin nyelvű tudományosság mellett a vallásos líra és az énekeskönyvek anyaga dominál, kiegészülve a hitbuzgalmi tárgyú prédikációk gyűjteményeivel. Teljesen hiányzik a barokk eposz, a *Szigeti veszedelem* regionális rokonait csak a lengyel és horvát irodalomban találjuk meg. 1680 után a cseh irodalomban megszűnt a barokk innováció ereje, nincsenek jelentős szerzők, elapadt az irodalmi kultúra (hasonlóan a lengyelországi „szász sötétség” hanyatló korszakához).

Ugyanakkor a világ Isten általi megismerésének élménye szélesre tárta a korabeli tapasztalatszerzés láthatárát: távoli, egzotikus térségek, idegen hagiografikus tradíciók szinte kéznél volt a közelségbe kerültek. A határokat átjáró képzelet nemcsak Kínába vagy Latin-Amerikába juttatta el a katolikus cseh misszionáriusokat, de elvezetett a szláv összetartozás gondolatához is. Ebből következően a barokk „kozmpolitizmus” és a barokk „nacionalizmus” nem csupán egymást kizáró ellentét, hanem ugyanakkor az éremnek két oldala is.

Bitskey István

A magyar barokk irodalom kezdete a Pázmány-életmű tükrében

A magyar irodalmi barokk fogalmával, ismérveivel, periodizációs lehetőségeivel kapcsolatban az utóbbi évek során számos kérdés merült fel, különféle megfontolások és kételyek fogalmazódtak meg. A hagyományos felfogás szerint a 450 éve született Pázmány Péter életműve nyitja meg a barokk korszakát, munkásságának egészét ebben a keretben tárgyalták a szintézisek. Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy az életművön belül megkülönböztesse azokat a motívumokat, amelyek egyfelől még a korábbi korszakok (reneszánsz, humanizmus) jellemzői, másfelől viszont már paradigmaváltásra utalnak. Ha elfogadjuk, hogy a reformáció első évszázadának hitújítási törekvései, konfesszionális vitái még a reneszánsz episztéméjén belül jelentkeztek, akkor a katolikus fél polémiáit is ebben a keretben értelmezhetjük, s majd csak a konstruktív konfesszionalizációs szándéknak megújított retorikával fellépő szövegei – azaz a prédikációk – jelentik valójában az áttörést, az új éra beköszöntét. A mintaszövegeknek tekintett prédikációk mind mentalitásformáló attitűdjeik, mind pedig nyelvi-retorikai példázatoságuk révén – a katolikus újjászerveződésen túl – a magyar irodalom egyéb területeinek is új típusú gazdagodását jelentették. Pázmány beszédgyűjteménye széles körben terjedt el, a vitairatokénál erőteljesebb és huzamosabb hatása révén akár a magyar barokk irodalom szimbolikus kezdőpontjaként is értelmezhető lenne.

Boda Miklós

A Syrena-kötet címlapmetszetéről – kérdőjelekkel

Zrínyi verseskötetének bécsi kiadásával, a „Syrena-kötettel”, annak címlapmetszetével mintegy két évtizeddel ezelőtt, a szigetvári országos Zrínyi-konferencián (1999) foglalkoztam először, *A Syrena-kötet és a költő Zrínyi jelmondata* című előadásomban. Jó visszahangja volt az előadásnak, de a folytatás részéről elmaradt. Nem csoda, hogy Kovács Sándor Iván még 2006-ban sem tartotta feleslegesnek megemlíteni könyvében, hogy a metszeten ábrázolt hajón, a kormánylapát és a tat között egy arcél látható „*öreg férfi vonásaival, ahogy Boda Miklós felismerte, de soha meg nem írta.*” Egy évtized múltán vettem fel ismét a fonalat, melynek jele egy tanulmány a *Jelenkor* folyóirat 2016. évfolyamában, a Syrena-kötetről és címlapmetszetéről. Mindenekelőtt Zrínyi jelmondataitól írtam, előbb az elsőről (*Nemo me impune lacesset*), majd a címlapmetszeten is olvashatóval. Ez utóbbi kapcsán valószínűnek tartottam, hogy a *Sors bona nihil aliud* megalkotásában inspiratív szerepe volt az Aranygyapjas Rend jelvényén olvasható *non aliudnak*. Ezt követően állást foglaltam a címlapon olvasható „szöveg” értelmezésének (cím, szerzőség etc.) valamint a szírének „funkciójának” kérdésében, újnak gondolt érvek felsorakoztatásával. Az idézett tanulmányban megfogalmazott állításokat, feltételezéseket a közelmúltban igyekeztem tovább gondolni, s hogy nem eredménytelenül, a jelen előadás bizonyíthatja.

Cseh Zoltán

„Róka maga farkát szokta csak dicsérni” (Beniczky Péter a magyar és a szlovák irodalomban)

Az előadás két Beniczkyhez kötődő szövegtörzset, a *Slovenské verše* és a *Magyar ritmusok* viszonyát taglalja különös tekintettel a nyelvi interferenciákra, a költői szöveggenerálás módszereire, a(z ön) fordítás (?) modern aspektusaira. Külön hangsúlyt kap Beniczky kettős (szlovák és magyar) irodalomtörténeti pozicionálásának viszonya, illetve a barokk moralizáló-didaktikus költészet szerepének, jelentőségének, értelmezési stratégiáinak, olvasatainak vizsgálata.

Amedeo Di Francesco

A gondolkodó Zrínyi és a magyar nemzet sorskérdése

La relazione intende indagare il concetto di *nemzetsors* nelle opere di Miklós Zrínyi avanzando questa ipotesi ben precisa: la specificità di quel fondamentale stereotipo storico, vero pilastro della mentalità ungherese, viene conservata ma anche trasformata da Zrínyi in un particolare messianismo politico ed escatologico che attende la venuta del terzo Attila, del secondo Mattia, del primo vero Mosè ungherese, cioè di sé stesso. La complessità del pensiero zrínyiano è già tutta presente nel *Szigeti veszedelem*, ma la riflessione del nostro poeta diventa più profonda e articolata nel *Vitéz hadnagy*, dove irrompe la figura di Attila, vero *phantasma* del passato, alla quale si aggiunge subito dopo, nelle *Mátyás elmékedések*, quella di Mattia Corvino, vera icona della storia più recente. Zrínyi si pone il problema del carattere enigmatico del tempo e della storia. Non si spiegherebbero altrimenti le lunghe digressioni che non vogliono essere soltanto un mero espediente retorico: esse, cioè, non derivano da una necessità compositiva, laddove sgorgano spontaneamente all'interno stesso dei temi trattati. Penso di poter affermare infatti che in Zrínyi la riflessione sul destino della nazione segue percorsi diversi da quelli conosciuti in passato: e questo avviene non tanto per un automatismo evolutivo nella storia delle idee, quanto piuttosto a causa di un'esigenza fortemente avvertita di inserire quel particolare problema in un conteso riflessivo più ampio, quasi esteso agli estremi confini del ragionare sulla vita degli individui e sulla storia delle nazioni. Se ciò è vero almeno in parte, si può allora dire che il *Vitéz hadnagy* tende a delineare anche il ritratto dell'uomo ideale; le *Mátyás elmékedések* tendono a delineare il ritratto della nazione ideale; il *Török áfium*, infine, tende a proporre il concetto di una Provvidenza che effettivamente si (pre)occupa del bene degli uomini. E al centro della questione sta l'eroe solitario del *Szigeti veszedelem*, cioè l'uomo barocco, con i suoi dubbi, le sue angosce, la sua sete di verità.

G. Etényi Nóra

A politika és a poézis Zrínyi-képe 17. századi német nyomtatványokban

Az államférfi, hadvezér és költő Zrínyi Miklósról hatalmas mennyiségű aktuális információ jelent meg a korabeli Német-római Birodalomban, elsősorban az 1663-64-es magyarországi török elleni háború időszakában. A nyomtatott hírek között a hadszínterek eseményei domináltak, de a korabeli nürnbergi, augsburgi, müncheni, frankfurti, lipcsei, wittenbergi, tübingeni újsághírekben is sokoldalú Zrínyi-kép bontakozott ki, politikai koncepcióját, személyiségét is bemutatva. A közérthető és közismert „Zrínyi-imázs” gyors és hatékony kialakításában több hatalmi és kulturális központ is jelentős szerepet játszott. Az előadás azt vizsgálja, hogy a Német-római Birodalom egyetemekhez és barokk irodalmi társaságokhoz köthető, elsősorban a „fekete művészetből” élő kulturális elitje milyen szerepet játszott a Zrínyi Miklóstra vonatkozó érdemi ismeretek széles körű közvetítésében, milyen esztétikai igényekkel, modernizálódó reprezentációs eszközökkel, vizuális és irodalmi műfajokkal vett részt a politikai érdekek hatékony megjelenítésében.

Fajt Anita

A madrigálforma magyarországi német barokk irodalmunkban

Tervezett előadásom témája annak vizsgálata, mikor jelent meg a madrigál műfaja 17. századi magyarországi német költészetünkben. A madrigál-forma, ami elsősorban változékonyságáról (mondhatni szabálytalanságáról) ismert, a német barokk költészet (különösen Philipp von Zesen) kedvelt eszköze volt. Magyarországi német költőinknél is megjelent, de korábban még senki sem vizsgálta: mikor, kinél és hol. Előadásomban pont ezt tűzöm ki célul. Többekkel közösen Daniel Klesch is használta ezt a formát, példaként elemzem egy 1677-es nyomtatványát (*Geistliche Madrigalische Seelenlust*), ami kizárólag madrigálok gyűjteménye. A verseket Klesch a soproniaknak ajánlja egy városi tűzvész után. A magyar anyag mellett

párhuzamosságként megmutatnám a forma sziléziai megjelenését is, ehhez a *Handbuch des personalen Gelegenheitschrifttums im Europäischen Bibliotheken und Archiven* sorozat kötetét hívom segítségül. Az előadás témája lehetőséget nyújt arra, hogy olyan kérdésekre keressük választ, milyen irányvonalak mentén érintkezett egymással a birodalmi, illetve magyarországi német nyelvű barokk irodalom, ezzel kapcsolatban pedig néhány módszertani megfontolást is szükséges tennünk.

Fazekas Sándor

„Hálát Istennek ad, verssel imádkozik”: Zrínyi Miklós Elégiájának értelmezéséhez

Nem vitatható, hogy Zrínyi Miklós cím nélküli verse, amelyet a kutatás az *Elégia* címen is ismer, a régi magyar irodalom egyik csúcsteljesítménye. Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Ötvös Péter és Szilasi László tanulmányai behatóan elemezték a művet, s legutóbb Laczházy Gyula interpretációjával találkozhattunk. A szakirodalom gazdagsága ellenére előadásomban egy olyan forrásra szeretném felhívni a figyelmet, amelyet tudomásom szerint eddig nem kapcsoltak a szöveghez, s amely segít árnyalni a vers toposzrendszerének értelmezését. Maga a szöveg is sugall különbségtételt a fülemüle-toposz különböző variánsai között, a példátlanul sűrű szöveg gazdag utalásrendszere, az egész Zrínyi-életmű értékeléséhez kapcsolódó kérdések, a kifinomult retorikai szerkezet és a markáns bibliai allúziók mégis elvonták eddig a figyelmet a piciny madárkáról. A toposzvariáns azonosításában két hosszabb latin, és egy 17. századi magyar szöveg lesz segítségünkre; ez utóbbi hívta fel a figyelmemet a problémára, amelyre a 17. századi repertórium előmunkálatai során bukkantam. Ez az előadás természetesen csak arra szorítkozik, hogy felvesse a problémát a Zrínyi-kutatók számára.

Förköli Gábor

Zrínyi félreismert olvasmánya: Nicolas Caussin

Jogos, hogy a szakirodalom Zrínyinek elsősorban azokra az olvasmányaira koncentrált, amelyeknek a hatása szövegszerűen is kimutatható műveiben. Könyvtárának látszólag fel nem használt kötetei azonban rávilágíthatnak arra, hogy milyen tudatosan válogatta össze Zrínyi politikai és költői tárgyú könyveit, amelyek jóllehet gyakran egymásnak is ellentmondó tendenciákat képviseltek, az értő korabeli olvasóközönség szemében mindenképpen egymással párbeszédben álló, egymásra felelgető műveknek számítottak.

Előadásomban a francia jezsuita Nicolas Caussin *La Cour Sainte* c. művének olasz fordítását mutatom be, amelyet Klaniczay Tibor is röviden tárgyalt, megállapítva, hogy hatása nem érződik Zrínyi politikai értekezéseiben. Érdekessége Klaniczay számára abban állt, hogy Zrínyi más olvasmányjaival ellentétben ez éppen a Richelieu-féle államzonirodalommal szemben álló ideológiát képviselt. Hagyományosan a francia szakirodalom úgy értékelte, hogy a Richelieu-t valláserkölcsi alapon elutasító *dévo*t-k az államérdek modern fogalmának képviselőivel élesen szemben álltak elméleti síkon is: a *dévo*t-k nem számoltak a politikai realitással, Richelieu pedig élesen elválasztotta egymástól a vallást és a politikát. Ma már ezt másképp, árnyaltabban látja a történész szakma. Előadásomban abból indulok ki, hogy bár Caussin valóban Richelieu politikai ellenfele volt, a politikaelmélet és a politikai erénytan tekintetében nem volt köztük mély szakadék. A Zrínyit érdeklő témák szempontjából két irányból mutatom be Caussin szövegét. Az egyik az államminiszter (*Ministre d'État*) alakja, amely központi jelentőségű volt a 17. századi politikai irodalomban. A *Vitéz hadnagy* forrásaként ismert Jean de Silhon-féle *Államminiszter* c. értekezés mellett, amelyet olaszul szintén Ginammi adott ki, Zrínyi könyvtárában Edmond Breuché de La Croix hasonló témájú műve is megvolt, amely a változó szerencse toposza felől mutatta be a témát. Caussin pedig többek között Boëthius példáján keresztül ragadja meg az állhatatlan fortunának kiszolgáltatott miniszter alakját. A másik téma a klérus és a nemesség, valamint a politikai vezetés viszonya, amelynek Caussin különös figyelmet szentel. Zrínyit ez a kérdés elsősorban a *Mátyás*-elmélgedésekben foglalkoztatta. Bár Caussint Klaniczay Tibor intranzigens jezsuitaként emlegeti, értekezését olvasva azzal kell szembesülnünk, hogy a klérus politikai szerepvállalásával kapcsolatban óvatosan fogalmazott, és mondandója még a hagyományosan antiklerikális Zrínyi számára is érdekes lehetett.

Hargittay Emil

„*iffiul pro 2bus syllabis Licentia Poetica.*” Zrínyi és a magyar nemzeti vers-idom

Az előadás egy máig lezáratlan vitához szól hozzá. 17-18. századi verselési igazítások, átírások után már mintegy két évszázad óta folyik a szakmai vita arról, mi lehet az oka Zrínyi „szabálytalan” verselésének a *Szigeti veszedelemben*. A megoldást keresték már a latin, az olasz, a horvát és a régebbi magyar költészetben és folklórban, ezek hatásában, számot vetve Zrínyi saját, munkamódszerét illető nyilatkozataival és verselési korrekcióival. Az előadás áttekinti a mindezekről szóló legfontosabb korábbi megállapításokat. A újabb általános verstani kutatásokat figyelmebe véve állítható, hogy Zrínyi verselése nem „szabálytalan”, beleillik a magyar nyelvű verselés történetébe, annak egy jelentős állomása, ugyanakkor a többnyelvű költészeti hagyomány inspirációjának is helye van versfoma-alakításában.

Hausner Gábor

A Szigeti veszedelem *palinódiája*: Gárdonyi Egri csillagokja

Több mint jelképes, hogy az *Egri csillagok*at Gárdonyi ugyanabban az évben kezdte írni, amelyben Mikszáth a maga szatirikus remekét az *Új Zrínyiást*, 1897-ben. Mindketten a milleniumi korszak hamis illúziói, áltörténelmi hangulata ellenében alakították ki regénykompozíciójukat.

Gárdonyit ezért foglalkoztatta az, hogyan lehetne olyan regényt írni, „amely nem színfalnak használná a múltat, hanem inkább lámpás lenne, bevilágítana az elmúlt századok érdekes sötétségébe? Lehetne-e igaz történelmet írni regény alakjában?” Ez magyarázza meg szívós törekvését a történelmi igazságra és hitelességre. Igyekezett beszerezni és elolvasni minden az egri ostrommal és a korszakkal kapcsolatos munkát. Nem csak történelmi műveket és forrásokat, de a magyar–török harcokról korábban megjelent irodalmi alkotásokat is. Így került a kezébe Zrínyi eposza is.

Az *Egri csillagok* több bírálója fölfigyelt arra, hogy a mű „kinő a regény formájából, a XVI. század magyarságának eposzává formálódik”, a regény „modern eposz benyomását kelti”. A keletkezés időpontját, az *Új Zrínyiász* szomszédságát figyelembe véve nyilvánvaló: az *Egri csillagok* műfaji, szerkesztési mintája Zrínyi hősi eposza, a *Szigeti veszedelem*.

A sokrendbéli (a műfajra, a szerkezetre, az egyes motívumokra sőt néhol még azt egyes kifejezésekre, képekre is kiterjedő) azonosság bemutatása mellett azt igyekszem bizonyítani, hogy a regény alapkonceptiója, amelyet Bóka László ekként határozott meg: „egyetlen hatalmas hőstetten, az egri vár dicsőséges védelmén keresztül” megmutatni, „hogy a történelem mélypontjaiból is van fölemelkedés, nem külső segítség útján, hanem a nemzet belső erőinek összefogása által” – szintén a *Szigeti veszedelem* és az *Áfium* gondolatvilágából táplálkozik, gyökereit oda ereszti vissza.

Az előadást elhunyt mesterünknek, Kovács Sándor Ivánnak ajánlom, akinek az inspirálására első változatát éppen Egerben, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság Heves Megyei Tagozatának megalakulása alkalmából rendezett konferencián adtam elő 1991-ben.

Hernády Judit

A történelmi narratíva megalkotásának retorikus eszközei Esterházy Pál *Mars Hungaricusában*

Esterházy Pál egy eredetileg a nyilvánosság számára szánt, latin nyelvű prózai munkájában, a *Mars Hungaricus*ban örökítette meg az 1664-es téli hadjárat eseményeit, külön hangsúllyal szerepeltetve művében Zrínyi Miklós alakját, akit nemcsak katonai, de költői minőségében is példaképének tartott, amint arról kéziratok versgyűjteményeinek Zrínyi-imitációi is meggyőzően tanúskodnak. Esterházy a *Mars Hungaricus* megírása során személyes élményeit a kortársak beszámolóival egészítette ki. A mű elkészülte ellenére végül kéziratban maradt, így a korabeli közvéleményre nem lehetett hatással.

Noha történelmi és irodalmi értékét azóta már elismerte az utókor, beható elemzésével máig adós maradt az irodalomtörténetírás. Előadásomban ezért a *Mars Hungaricus* irodalmi szempontú elemzésére teszek kísérletet, a nyelvi és retorikus megalkotottság sajátosságaira koncentrálni.

A műben alkalmazott retorikus eszközök mind egy jól körülhatárolható szerzői koncepció minél meggyőzőbb kifejezését szolgálják. A *tractatus* szövegének gerincét a hadjárat lineáris időrendben előadott történéseinek leírása alkotja. E központi mag tágabb történeti keretbe ágyazódik: a mű elején a törökellenes háború előzményeit, végén pedig utóéletét, főként a vasvári béke kérdését világítja meg a szerző. Az objektivitásra törekvés szándéka ellenére azonban az elbeszélő értekelő és értelmező megjegyzései alapvetően meghatározzák a munkában kibontakozó történeti narratíva milyenségét, melynek kulcsfontosságú elemét képezi a hadjáratot vezető Zrínyi Miklós alakjának ábrázolása is.

Kiss Farkas Gábor

Zrínyi és Homérosz

Ritoók Zsigmond közelmúltban megjelent *Homérosz Magyarországon* című monográfiájában külön fejezet foglalkozik Homérosz olvasóival, fordítóival, és költői befogadástörténetével. Zrínyi ezek között egyik helyen sem szerepel, és ez a hiány indokolt a kötet felépítését tekintve. Másrészt viszont tagadhatatlan, hogy az *Íliász* legátgondoltabb parafrázisa, hermeneutikai értelemben vett applikációja a régi magyar irodalomban nem más, mint a *Szigeti veszedelem*. Tassótól Marinón át Miltonig az *Íliász* epikus váza meghatározó jelentőségű a cselekmény leglényegesebb fordulatainak kialakításában, és Zrínyi jól beilleszthető ebbe a sorba. Előadásomban röviden áttekintve az elbukó ostromlott vár elképzelése köré épülő európai epikus hagyományt arra a kérdésre próbálok választ adni, hogy a *Szigeti veszedelem* epikus koncepciójának kidolgozásakor Zrínyi befogadói horizontján miképp volt jelen Homérosz szövege autoritásként, és ennek mégis miért találjuk viszonylag kevés textuálisan imitált nyomát.

Koltai Kornélia

Pre-expresszionista héber üdvözlőversek – barokk (kori) szerzők tollából

A 17. századi barokk kor alternatív lírai valóságát képezték azok a magyar protestáns peregrinusok által írt *carmenek*, amelyek nyelvi, tematikai és stiláris tekintetben elkülönültek a korabeli (főként latin és nemzeti nyelvű) divatos irodalmi stílusirányzatoktól, kurrens trendektől. Az általam vizsgált *carmina gratulatoria*-korpuson belül különösen is az Utrechti Egyetemhez köthető héber üdvözlőverseket jellemezte homályos tartalmiság, töredezett, szaggatott, minimalista stílus, valamint szubjektív, erős érzelmi töltettel bíró látásmód. Szathmári István és Komáromi Csipkés György 1651-ben írt héber nyelvű *carmene*, Alistáli Farkas Jakab 1654-ben publikált költeménye, de részben a két évvel korábbi, 1652-ben kiadott alkotása is számos olyan sajátosságot mutat, melyek miatt e versek a modernizmus előfutáiraiként tekinthetők, még ha nem is annyira tudatos esztétikai-poétikai megfontolásoknak köszönhetően, mint inkább a szerzők nyelvi korlátai okán.

Előadásomban a barokk kori protestáns teológushallgatók premodern *carmene*ibe kívánok betekintést nyújtani, a héber nyelvű lírai alkotótevékenység és a progresszivitás kapcsolatának perspektívájából.

Laczházi Gyula

Érzelemmegjelenítés és érzelmi hatás a barokk költészetben (Wathay, Zrínyi, Koháry)

Előadásom célja, hogy a kora újkori magyar költészet egy lehetséges, de eddig kevésbé kiaknázott, az irodalomtörténeti elemzésekben csak csekély mértékben megjelenő értelmezési módjára irányítsa a figyelmet: egy olyan olvasásmódra, amely a szövegeket az érzelmi hatás és az érzelmek megjelenítésének szemszögéből vizsgálja. Úgy gondolom, ennek az elemzési szempontnak a következetes érvényesítése hozzájárulhat a kor költészetének alaposabb megértéséhez, s egy lehetséges új olvasási stratégiát képviselhet.

Korábban Zrínyi Miklós *Elégiája* példáján mutattam be ennek az elemzési módnak néhány vonását (Verso Irodalomtörténeti folyóirat 2018/2). Most két további költő példáján keresztül szeretném az érzelemmegjelenítés történeti elemzéseinek lehetőségeit árnyalni. Wathay Ferenc és Koháry István költészetét az irodalomtörténet előszeretettel állítja párhuzamba. Kovács Sándor Iván megfigyelése szerint

„Wathay gyötrődik s jajong, Koháry tudomásul veszi s elviseli, ami rámerített”. A történeti és poétikai elemzés lehetőséget ad arra, hogy valamivel pontosabban adjunk számot arról, milyen különbségek és hasonlóságok fedezhetők fel a két költő műveiben a bánat, a szenvedés, a csüggedés artikulálásában. E vizsgálódás egyúttal általánosabb tanulságok levonására is alkalmat adhat mind poétika-, mind érzelemtörténeti tekintetben.

Majoros Viktória

A Csalárd Cupido szövegforrásai

Az előadáson a *Csalárd Cupido* 18. századi szövegforrásairól, ehhez kapcsolódóan a mű hosszabb verziójának kialakulásáról lesz szó, melyet egészen a legutóbbi időkig hamisítványnak tartott a szakma. Ez az oka, hogy a különböző kéziratos (és nyomtatott) szövegforrások részletes vizsgálatára eddig nem került sor. A szövegek összevetése során kiderült, hogy nem áll meg Orlovszky Géza teóriája, aki – mindenfajta argumentáció nélkül – elképzelhetőnek tartotta, hogy a *Csalárd Cupido* rövidebb verziója a hosszú *Csalárd Cupido* meghúzása, illedelmesebbé tétele során keletkezett. A vizsgálat egyrészt relativizálta Latzkovits Miklós érveinek egy részét is, aki a hosszú verzió szerzőjének is Gyöngyösit tartotta, másrészt épp ellenkezőleg, újabb bizonyítékokat tárt fel, melyek tovább erősítik ezt a hipotézist. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a költeménynek háromféle változata maradt fenn: egy rövid, eddig eredetinek tartott, egy hosszú, a 18. századi nyomtatványokban megjelent, illetve egy másik, kizárólag kéziratos forrásokban megőrződött, hosszú verzió. Ez utóbbin azonban nyilvánvalóan látszik, hogy nincs is teljesen befejezve.

Mercs István

Tündér mivoltáról, s forgandóságáról: Koháry István a Szerencséről

A Fortuna-hagyomány rendkívül gazdag és szerteágazó az irodalomban ill. jelképekkel dolgozó más művészeti ágakban. A szöveggént kódolható képben, avagy kép és szöveg együttesében, avagy a képet felidézni képes szövegben megnyilvánuló Fortuna-emblematika számos módosulásának, át- és újraértelmeződésének párhuzamosan létező, egymást kiegészítő szövegei az antikvitástól a középkoron, a reneszánszon és a manierizmuson át vezethetők fel a mi szempontunkból fontos barokkig, Koháry István koráig. Ennek az évezredes tradíciónak egyes rétegei elválaszthatatlanul egymásra rakódtak, ezért rendkívül nehéz elválasztani, hogy a vizsgált alkotónál mi az, ami ezen gazdag hagyomány egy-egy szövegeinek továbbélése.

Előadásomban arról kívánok beszélni, hogy miként gondolkodott Koháry István saját életének tükrében a szerencse fogalmáról, életbeli szerepéről. Arra próbálok rávilágítani, hogy a XVII. századi emblematika és irodalmi hagyomány miként jelenik meg költészetében, ill. a Szerencse ábrázolása során melyek azok az apró elmozdulások, amelyek Koháry költészetének a recitáción túl egyéni színezetet kölcsönöznek.

Molnár Dávid

Zrínyi árnyékában? Néhány ötlet a Rákóczi-eposz értelmezéséhez

Az előadás helyesbíteni igyekszik a korábbi szakirodalom néhány megállapítását: a *Rákóczi-eposz* keletkezését illetően csak a legbiztosabbnak látszó terminus post quemet fogadja el (1672 után), a lehetséges szerzők közül pedig Felvinczi Zsigmondot és Kornis Gáspárt is kizárja. Ellentmond azoknak, akik a mű első részében bármiféle invokációt vélnek felfedezni, s azt állítja, hogy az első ének egy tipikus elemekből összeállított költői epifánia, amely során megjelenik a poétának Minerva. E Minerva, amelynek szárnyas lába van, szövegszerűen azonosítható Malasztal, szokatlan ábrázolása pedig egészen Ciceróig visszavezethető. Az előadó végül azt hangsúlyozza, hogy a *Rákóczi-eposz* szerzője másfajta irodalmi hagyományt képvisel, mint a *Szigeti veszedelemé*, s méltó arra, hogy művét ne értsük félre a *Zrínyiász* nyomán.

Nagy Levente

„*Sors bona virtus melior.*” Néhány megjegyzés Zrínyi szétszórt versei kapcsán

Előadásomban Zrínyi prózai műveit (*Vitéz hadnagy*, *Mátyás-elmélkedések*, valamint az 1663. május 2-án és 15-én ismeretlennek írt levele) lezáró verseket szeretném elemezni. Prózai művet hosszab-rövidebb saját, vagy más költőtől átvett versbetéttel lezárni – Zrínyi egyik jellemző szövegszerkesztési gyakorlata volt. Olyannyira, hogy ez a későbbiekben követőkre és imitátorokra is talált. A Zrínyi szövegek 17. századi terjedése során a másolók (lásd az *Áfiumhoz ragasztott Fegyvert s bátor szívet...* kezdetű verset, vagy a Syrena-kötet radnótfáji másolatába illesztett epigrammákat) Zrínyi gyakorlatát követve önálló versekkel zárták le Zrínyi prózai műveit, vagy gazdagították a költői műveket. Előadásomban azt szeretném vizsgálni, hogy ezeket a szerkesztési gyakorlatok mennyiben gazdagították Zrínyi prózai műveinek értelmezési lehetőségeit. Az 1663. májusi levél és a hozzá kapcsolt Rimay-strófa révén pedig azt szeretném bemutatni, hogy a Zrínyi szövegében hordozott üzenet milyen mértékben függhet össze az 1664-ben a téli hadjáratról készült egyik olasz metszettel. A képen szerepel a nagy publicisztikai karriert befutó teve nyakú tatár is, melyre Montecuccoli a *Della guerra col turco in Ungheria* c. művében egy álnéven írt epigrammával reagált. És, ami még ennél is fontosabb, a metszet a Syrena-kötet címlapján lévő szalagfeliratot imitálja, de ugyanakkor a híres sort átírja: *Sors bona virtus melior*. Vajon mi lehet ennek a magyarázata az adott kontextusban?

Nényei Pál

A kudarcos Orpheusz

A Zrínyi-szakirodalom sokat tud már Zrínyi költészetének előzményeiről – azaz a kutatás rendkívül alaposan elhelyezte kora költészetében Zrínyi életművét, illetve hasonló alaposítással elvégezte az életmű összefoglalását az életrajzzal; miközben ezt mondom, természetesen tisztában vagyok azzal, hogy ez a munka még nincs kész. Előadásom alaptétele: ha Zrínyi valamelyik versében költői képet olvasunk, például egy mitológiai hasonlatot, vagy egy metaforát, azt természetesen el lehet, sőt el is kell tudnunk helyezni a korabeli európai költészet vérkeringésében, azaz föl kell ismernünk, ha Zrínyi az evokáció vagy az imitáció eszközével él, és emellett a költői képeknek, mitológiai hasonlatoknak életrajzi értelmezést is adhatunk, de költői képeit alapos elemzés után meg kell kísérelnünk elhelyezni saját művének „irodalmi” kontextusában is. Előadásomban a két *Idillium* néhány költői képén mutatnám be Zrínyi egyszerre retorikus és rendkívül koherens képi gondolkodásának jellemzőit: a metaforák egymásra épülését, az egymásból következő és egymást értelmező metaforákat, illetve azt, hogy a mitológiai hasonlatok pusztán példázatszerűségükön túl hogyan illeszkednek a költemény és a kötet metaforikus asszociációshálózatába. Kutatásaim végső célja – természetesen – az, hogy a későbbiekben esetleg a nagyközönség is közelebb kerülhessen Zrínyi életművéhez.

Papp Ingrid

Kié Zrínyi Miklós? Történeti és műformai hagyomány a szlovák nemzeti ideológiában és irodalomban a 19. század közepén

A szigetvári Zrínyi Miklós és azonos nevű dédunokája személyéről és cselekedeteiről kialakított értelmezések hosszú időn keresztül központi helyet foglaltak el a magyarországi magyar és nem magyar ajkú nemzetek politikai ideológiájának és nemzettudatának kialakításában. A Magyar Királyság területén élő szlávok történelmi emlékezetében már a 16. századtól jelen volt a várvédő Zrínyi alakja, azonban csak a 19. században, a szláv kölcsönösség illetve a pánszlávizmus ideológiáinak megerősödésével vált döntő jelentőségűvé.

Számos kiemelkedő szlovák költő állított emléket a szigetvári eseményeknek, Zrínyi és a várvédők cselekedeteinek. Kiemelkedik közülük a Štúr-iskola talán legnagyobb romantikus költői tehetsége, Andrej Sládkovič *Gróf Mikuláš Šubić Zrínsky na Sihoti* című verse, amelyet a szigeti hős halálának háromezredik

évfordulója alkalmából írt, a Matica slovenská felkérésére, s amelyben a pánszláv identitás alapján részletezi Zrínyi Miklós hősiességét helytállását.

Előadásomban bemutatom Andrej Sládkovič e művét, azonosítom forrásait Samuel Budina szövegében és Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelem* című eposzában. Az elemzésből a magyar irodalomtörténetben eddig fel nem fedezett közvetlen kapcsolat kimutatása remélhető. Egyszerre jellemzi Sládkovič szövegét a barokk műforma affektivitásának romantikus adaptálása, ugyanakkor azok a tendenciózus átalakítások is, amelyek a Hungarus-korszakot váltó nemzeti ideológia megalapozásához szükségesek.

Petrőczy Éva

Kívül a barokk kánonon, belül a hétköznapiokon – a tizenhetedik századi magyar puritán költészet

Az egyháztörténet kutatói számára – tisztelet a kivételeknek! – a hazai puritán poézis egy írásjellel, egy hangsúllyal sem több az alkalmi költészet, az **applied poetry** egy különlegesen gyöngye, minden eredetiséget nélkülöző műfajánál. Ez a tiszta költészettel, a **poesia pura**-val nem, vagy alig rokonítható, s felmérhetetlenül távol esik nem is annyira Anglia, mint Új-Anglia gazdag költői világától.

Aki azonban nem siklik el a hazai hitmélyítő- vagy éppen életvezetési könyvek és hitvita szövegek, peregrinustárs dicsérő versezetek, esetleg éppen a halotti orációk versbetétei fölött, az valódi költészeti kincseket is találhat, igaz, csak abban az esetben, ha egy aranymosó türelmével és kitartásával lát munkához. Tekintettel arra, hogy a Magyarországon és Erdélyben született puritán lírai opuszok szakirodalmi kevés tanulmány kivételével csak a Régi Magyar Költők Tára 17. századi köteteinek Varga Imre jóvoltából alapos, de inkább tényyszerű, mintsem poétikai jellegű jegyzeteire szorítkozik, kénytelen voltam az angolszász – főleg Amerikát, de olykor az angliai vallásos versszerzőket is érintő szakirodalom legjobbjaira támaszkodni. Az ő terminus technikaikat kellett bizonyos hazai művekre alkalmaznom, természetesen lényegre törő magyar fordításban. Olyan alapműveket, mint a Peter White szerkesztésében megjelent *Puritan Poets and Poetics*, vagy Jeffrey A. Hammond két alapvető műve, a *Sinful Self, Saintly Self, The Puritan Experience of Poetry*, illetve a *The American Puritan Elegy* és további elméleti művek.

E vizsgálódások végkövetkeztetése azonban egyáltalán nem mutatja vesztesnek kétségkívül a korabeli barokk „kánonon kívül” daloló lelkész-poétáinkat. Pontosan azért, mert teljesen hiányzott belőlük a „céhen belüli” versírók görcsös megfelelési kényszere, számos szempontból többet kínálnak nekünk, mint angolul verselő társaik. Amiben már első pillantásra túlszárnyalják őket, az a *couleur locale*, a helyszínteremtés színei és ízei, vagy éppen a humor. Gondoljunk csak – most csupán egy szerzőt említve - Nógrádi Mátyás sokdimenziójú Debrecen- és Bihar ábrázolásaira, vagy éppen a peregrináció témáját hol komolyan, hol iróniával körbejáró verseire...

Tény és való, hogy Új-Anglia költőasszonya, Anne Bradstreet költészete (vagy éppen Edward Tayloré!) a világlíra szerves része, s hogy mindketten sokkal mélyebb költészettani ismeretekkel rendelkeztek, mint magyar versszerző társaik. Mégis elévülhetetlen érdemeik vannak, hiszen hazai pamfletirodalom híján egyedül általuk, nekik köszönhetően érezhetjük úgy, legalábbis legihletettebb soraikat olvasva, hogy a 17. századi hazai puritanizmus nem a távoli teóriák és zárványok világa számunkra, hanem olyan eleven *valóság*, amelynek mi is szellemi örökösei és továbbvivői lehetünk.

Pintér Márta Zsuzsanna

A verses barokk színjáték poétikája

A 17. századból mindössze egy tucatnyi magyar nyelvű színjáték maradt ránk, azonban ezek a szövegek (egyetlen kivételével) mind versesek és szervesen kapcsolódnak a korszak költészeti hagyományához. A 17. század közepének változatos strófászerkezetű és verselésű drámái mögött felsejlő poétikai mintákat rajzolja meg az előadás, két – eddig szinte alig kutatott – szöveg alapján. Az elsőt Gróf Balassa Bálint írta, akit a nagyszombati jezsuita kollégiumban folytatott tanulmányai (és Balassi Bálint, mint költő-előd) vezettek ahhoz, hogy életének eseményeit egy fikciós keretbe illesztve átpoetizálja. Ennek a költői magatartásnak első nagy vállalkozása az a barokk allegorikus verses színjáték, amit valószínűleg iskolai feladatként készített, de ami – személyességénél és Balassa jó verselési képességeinél fogva –, jóval több lett annál. A másik szöveg is a magyar nyelvű allegorikus színjátékok csoportjába tartozik. A *Mundus és Fortuna* vetélkedéséről szóló játékot Klanczay Tibor találta meg 1954-ben, de nem került bele sem a *Fortuna*-képről

szóló nagyon gazdag magyar szakirodalomba, sem a drámatörténeti diskurzusba. Kéziratának vizsgálata azonban több új eredményt hozott, többek között azt a feltevést, hogy ez a szöveg is a nagyszombati poétikaoktatás keretében született meg (közel egyidőben gróf Balassa Bálintéval), s az előkerült adatok azt valószínűsítik, hogy mindkét darab színre is került.

Polgár Anikó

„Az nagy monstrum pedig ráéhült gyomrával”. Mitológiai szörnyek Gyöngyösi István költészetében

Az előadás a mitológiai elemek felhasználását, retorikai és narratív struktúrákba történő beépítését vizsgálja Gyöngyösi István költői műveiben. A mitológiai szörnyalakok (Minotaurus, Hydra, Gerion, Typhon, Medusa, Titius, az aranygyapjút őrző tüzes sárkány) előfordulásaira koncentrálnak, s a szövegösszefüggések vizsgálatával megpróbál egy tipológiát felállítani a felhasználási módokat illetően. A monstrumok említése s a hozzájuk kötődő történet rövid felidézése lehet az argumentációt erősítő katalógus része (a Thököly és Zrínyi Ilona házasságában a szörnyek a Thökölyre leselkedő veszélyeket jelenítik meg, a hozzájuk kötődő történetek pedig a segítő társ szükségességét hangsúlyozzák). A Dédalus templomában a mitológiai szörnyek az ekphraszisz részei. A Csalárd Cupidóban és a heroidákban a szörnykatalógus az ellentétek kiemelését szolgálja (a fenevadak okozta szenvedés az előbbiben a Cupido okozta kínokkal, az utóbbiban a szeretett nő kegyetlenségével összehasonlítva csekélységnek tűnik). Sajátos hozzáállást képvisel a Rózsakoszorú, melyben Gyöngyösi egyrészt a mitológiai szörnyek iszonyú vadságát a Krisztust keresztire feszítő „kegyetlen zsidó nép / dühödt kegyetlenségé”-vel hasonlítja össze, másrészt a fenevadak a halált, a poklot és a Sátánt is jelképezik, melynek hatalmát a „mennyei Hercules” megtörte.

Suhai Pál

Egy Zrínyi-kiadás tanulságai

A Balassi Kiadó gondozásában csak nemrégiben, 2019-ben megjelent *Zrínyi Miklós költői művei* című, a versek teljes korpuszát magában foglaló, megjegyzetelő és tanulmánnyal is ellátó, már megjelent kötetéről, illetve egy megjelenés előtt álló, az előzővel összefüggő, de az előzőnél nagyobb merítésű s a költői életmű új szövegközlését is tartalmazó válogatásról, pontosabban a kidolgozása-kidolgozásuk során szerzett tapasztalataimról s ezek valamennyire is általánosítható tanulságairól szeretnék itt beszámolni. Tehát egy már megjelent, és mégis megjelenés előtt álló, meglehetősen groteszk kivitelű vállalkozásról.

Válogatást szerettem volna közreadni Zrínyi Miklós költői és prózai műveiből. A lektor, Hausner Gábor kiváló tanácsaira ezt még fontos, valóban kihagyhatatlan részekkel kezdtem kiegészíteni. Majd, érzékelve a kiadás nehézségeit és ebből adódó lassúságát, mintegy a kiadó háta mögött elkezdtem duzzasztani az egyszer már elfogadott anyagot. Kiegészíteni és az új, a legújabb fölismerésekkel gazdagítani is, de úgy, hogy közben a korábbi paradigma eredményei se menjenek veszendőbe. Törekvésem arra irányult, hogy „a Zrínyiről szóló diskurzus jellegét is némileg érzékeltetve igyekezzem az olvasót a művek rejtelseibe beavatni”. A véletlenek eme összjátéka folytán végül előállt a „nagy mű” – egy meglehetősen terjedelmesre sikerült, tanulmányokkal, lábjegyzetekkel és képekkel is fölszerszámozott válogatás a Zrínyi-oeuvre egészéből, melynek publikálására éppen csak a megajánlott támogatás bizonyult kevésnek. Annyira viszont éppen elegendőnek, hogy az egészből kihásított rész, a teljes költői opus (*Zrínyi Miklós költői művei*) kiadásra kerülhessen. S hogy mi a groteszk ebben? Leginkább az, hogy mindez „véletlenül”, a Zrínyi-jelmondat „jó szerencséjének” köszönhetően történt. (A *Vitéz hadnagy* szerzője által valószínűsített egytized vagy egyhatod jóvoltából – az is igaz, hogy ezt próbáltam két kézzel is megragadni.)

Mint ahogy a járvány kirobbanása után előállt kényszerszünetben (s a további támogatási kérelmek elbírálásának kényszerszünetében) immár a költői életmű új szövegkiadásának munkálataival is (igyekeztem a szerencse üstökét megragadni). A rendelkezésünkre álló anyag alapos tatarozására („kiporolására”) több mint egy évszázada nem került sor. Az újabb szövegközlések mind Négyesy László 1914-es kiadására mennek vissza. S még ha a korábbi, a kódexre alapozó Széchy-féle változattal szemben az ő vállalkozását, a *Syrena*-köteten nyugvó munkáját fogadjuk is el jó ideje érvényes kritikai kiadásnak, az általa felújított anyag korabeli helyesírása bizonyosan elavult már. Orlovsky Géza szinoptikus forráskiadásának tényszerű megállapítását a Zrínyi-szövegkiadás adósságairól magamra nézve felhívásnak és biztatásnak is vettem. Vehettem, hiszen nemcsak a szabadidő, de a munkához szükséges publikációk is

rendelkezésekre álltak, sőt, kutatótársaim közül nem egynek a szakmai tanácsa, szíves segítsége is. Mindezeket fölbátorodva végeztem munkámat, melynek eredménye, túl a már megjelent könyvön, a fent említett nagyobb merítés, benne az új szövegkiadás, ennek gépirata, mely az alapszövegeket az elmúlt száz év közléseinél nagyobb mértékben igyekszik a kortárs nyelvállapot igényeihez közelíteni (ráadásul az átírás elveit s az ezekből adódó egyes eseteket az előzetes szempontok bekezdéseiben, illetve a lábjegyzetekben rögzíteni is).

Talán a legkényesebb feladat az előzetes: az átírás elveinek a meghatározása. Lehet ez megengedő és radikális – én a kettő közötti egyensúlyozást választottam. Amennyire csak lehetséges, tartani magam az eredeti (Zrínyi esetében csak közvetve autentikus) forrás nyelvhasználatához, s ugyanakkor hajlítani ezt mégis a mai helyesírás (és olvasás!) igényeihez – annak ellenére is, hogy egy ilyen föltevés az egyes nyelvi-nyelvtani esetek néha bonyolultnak tűnő megkülönböztetését igényli. A kérdés viszont egyszerű: mi szolgálja a lehető legkézenfekvőbben a Zrínyi-szövegeknek a mai olvasóhoz való eljuttatását, ennek ügyét úgy, hogy közben a szöveg érdekei se sérüljenek. Felfogásom lényege ez volt: ahol lehet, eredeti alakjában megtartani a szöveget (főleg a jellegadó mássalhangzók esetében), s mai alakjára hozni, amennyiben ezt az olvashatóság érdekei követelik (főleg a magánhangzók írásakor). Nem kevés distinkcióval. Mert az átírás valamennyi esetére vonatkozó általános szabályt lehetetlen hozni, miközben az egyes esetekre vonatkozó sohasem lehetnek teljesen ellentmondásmentesek. Aggályok mindenkor fölvetethők. „Miért így, miért nem inkább úgy?” A szakma szokott, tud okot találni az ilyen jellegű kifogásokra; még akkor is, ha e „következetlenségek” elvileg kiküszöbölhetetlenek. Ugyanakkor azonban, remélhetőleg, látja szándékom következetességét is, amellyel egy ilyen munka mindenkorai korlátai között igyekeztem egy mára már többé-kevésbé megszörgült szövegkiadási gyakorlat helyébe a mai elvárásoknak inkább megfelelő és használhatóbb szövegtestet állítani. („Látja” – föltéve persze, hogy a mű meg is jelenik.)

Székely Örs

Üdvösség mint akkumuláció

Szentgyörgyi Gergely *Elmélkedések az örökkévalóságról* című művében hangsúlyos szerepet kap a gazdasági gondolkodás, az adóssággként értett bűn fogalma. Ugyan magán vallásos praxis és akvizíciós logika összefonódása nem előzmény nélküli (Canterburyi Anselm satisfactio-tana, bűnbánati kézikönyvek stb.), ennek a logikának a korai iterációi a jezsuita ihletettséggű elmélkedő irodalomban poszt-tridentin katolicizmus és kapitalizmus szorosabb kapcsolatát vetítik előre. Kutatásomban azt szeretném rekonstruálni, hogy milyen gazdaság- és irodalomtörténeti folyamatok vezettek el ehhez a 17. század eleji együttálláshoz a királyi Magyarország területén. Tézisem az, hogy a poszt-tridentin katolicizmus, mint középkori katolicizmus és reformáció szintézise a periférikus helyzetű Közép-Kelet Európában azt a szerepet töltötte be, mint amit a reformáció a nyugat-európai centrumországokban; ugyanakkor ez nem csak társadalmi szerepéből, hanem teológiai, retorikai hangoltságából is következett: ennek lenyomata az általam elemzett elmélkedő könyvekben (Szentgyörgyi már idézett Drexel-adaptációja, Malomfalvai Gergely *Belsőképpen indító tudománya* illetve a *Tintinnabulum*-kötet) a felhalmozásként, akkumulációként felfogott üdvösség motívuma is.

Szelestei Nagy László

Oráció Szent Lászlóról az 1634. évi bécsi Szent László-napi ünnepségen

A 17-18. században intézményi patrónusok ünnepén kialakult szokássá vált diákokkal elmondani az ünnepi beszédet. Így történt ez 1634-ben Bécsben a Magyar Náción Szent László-napi ünnepségén is. A beszédet, amelyet ekkor Zrínyi Miklós mondott el, a többi beszédhez hasonlóan nyomtatásban is kiadták. Ez a beszéd a Zrínyi-kiadásokban Zrínyi első műve. De vajon tényleg az övé? Az előadásban tüzetesen megvizsgálom az iskolai retorikaoktatás orációkra vonatkozó gyakorlatát, a korabeli könyvkiadás címlapjainak terminológiáját, az ünnepi beszédeket elmondó diákok életkorát és társadalmi helyzetét, a repetensképzés során írt orációkat, a patrónusokról szóló beszédeket, a szónokló ifjú családja és feltételezett „kézvezetője” közötti kapcsolatot.

Egy Zrínyinek tulajdonított epigrammáról

A költő és hadvezér Zrínyi Miklós csáktornyai könyvtárának egyik kötetében dédapja, a szigeti hős portréja mellé, a margóra jegyezte fel a következő distichont: „Una est et verax summae virtutis imago / Vivere cum possis, non timuisse mori.” (Az pedig egyedül a végső bátorság valódi megmutatása, / Hogy, noha élhetnél, nem féltél meghalni sem.) A Zrínyi-könyvtár XIX. század végi előkerülése, illetve katalógusának első közzététele óta folyt a találgatás arról, hogy az epigrammát, amelyből több magyar műfordítás is készült, vajon maga a költő Zrínyi Miklós szerezte-e? A jelen tanulmány szerzője gyanakodván arra, hogy a nevezetes sorok esetleg kölcsönzések lehetnek, célzott keresésbe kezdett az interneten. Így bukkant rá a vers XVII. század eleji forrására, Claude-Barthélemy Morisot (1592–1661) dijoni ügyvédnek John Barclay (1582–1621) skót neolatin író és költő szatirikus regényéhez (Euphormionis Lusini *Satyricon*, 1605–1607) írott anonim *Continuatiójára*, és az abban megbúvó nyolcsoros epigrammára. A Zrínyi által abból kiragadott utolsó két, sor az eredeti összefüggésben, a szerelmi szenvedés „megoldásaként” az öngyilkosság lehetőségét vetette fel. Morisot versének 6. sorában a 'brachia Mortis' szavakat az 1634-nél későbbi kiadásokban tévesen a 'brachia Martis' szavakra torzították. Zrínyi vélhetőleg már ezt a romlott változatot olvashatta, emiatt a 6. sor után következő 7–8. sorokat úgy értelmezhetette, hogy azokban a hősi halálra történik utalás.

Szörényi László

„első szülése elmémnek” – avagy kinek az elméjéről van szó? Zrínyi néhány, Petrarccal kapcsolatos utalása

Zrínyi olvasmányai alapján (öt, Petrarcaról szóló, illetve Petrarca szövegeit is tartalmazó kommentált kötetéről tudunk a zágrábi könyvtár könyvei között) több fontos megfigyelést is talált az *Africa* című, rejtelmesen befejezett eposzról. Az első az, hogy állítólag Petrarca még Veronában azzal zavarta el az őt fölkereső és tisztelgő küldöttséget, amely el akarta vele recitáltatni az *Africa* elkészült részeit, hogy ez egy korai szörnyszülött mű, a legjobb volna elpusztítani. Zrínyi bezzeg dicsekszik azzal, hogy ez „első szülése” elméjének. A második: Laelius az *Africában* úgy jellemzi Scipiót, hogy ő nem csak jellemes és rendíthetetlenül elutasítja a szerelmet és a dicsőséget, sőt elutasítja a jövőben majd róla írandó verseket is, hanem annyira önfeláldozó, hogy hazájáért mindent, életét is, habozás nélkül odaadná; úgy, mint Liviusnál az ifjú hős, Marcus Curtius, aki azt adja a haragvó isteneknek engesztelésül, ami a legdrágább: a saját életét, és lovastól beleugrik a Forumon nyílt feneketlen szakadékba, hogy megmentse a hazáját (*Ab urbe condita*, VII, 6). Zrínyinél pedig a *Peroratio* egyre emelkedő áldozatsora, amelyet a költő és a harcos felajánlhat, vagyis költeménye és vitézkedése után a hazai geológiai viszonyoknak megfelelően nem római gödörbe, hanem hazai hamuba fog temetkezni.

A Syrena-kötet címlapján a Vittorio Siri második kötetének címlapján látható, szirének által veszélyeztetett hajó programját szerintem ezért legjobb a *Rerum Vulgarium Fragmenta* CLXXXIX. darabja alapján értelmezni: Zrínyi itt is úgy tréfál, mint az előző két példánál, vagyis nála hiába kurválnak a szirének, az ő kormányosa nem Ámor, hanem ő maga, ráadásul páncélban. Nem teszi le a sisakját véletlenül sem, hiszen akkor még beleköltenének a galambok... (Ez utóbbi tréfája tetszene magának Petroniusnak is.)

Előadásomban azt próbálom megfejteni, hogy hogyan függ össze mindez Szent Ágostonnal.

Tasi Réka

Barokk illúzió: a látszat csalóka játéka és az enargeia episztemológiai ellentéte között

Az illúzió, illuzionizmus a barokk művészet és irodalom kapcsán sokat tárgyalt fogalom, melynek a művészettörténet, majd újabban a visual studies, a filozófiatörténet és az irodalomtörténet számára egyaránt jelentése és jelentősége van. A fogalom episztemológiai státusát biztosítja, hogy a valósághoz fűződő bonyolult, a modernétől eltérő, attól idegen szemiotikai viszony meglétét valószínűsíti: tehát hogy a valóság helyett mindig valamiféle látszat hozzáférhető, amely azonban kivétel nélkül valamiféle rejtett jelentésre utal.

Az *inganno* és *disinganno* mint kulturális metaforák nagy karriert futottak be, s az *illudere*, *alludere* jelentésmezője is a fenti episztemológiai tétellel rendelkező illúzió-értelmezést erősíti, ugyanakkor a

művészettörténeti szakirodalomban újabban felbukkan az a felismerés is, hogy a tudomány a legtöbb esetben anakronisztikus illúzió-fogalmat próbál a barokk művészet egyes jelenségeinek értelmezésekor működésbe, sőt egyeduralkodó helyzetbe hozni. Ezt ellensúlyozandó a retorikai *enargeia* fogalmát ajánlják a barokk vizualitás értelmezéséhez, valódi és imaginárius, elképzelt (akár verbálisan megteremtett) terek működésének szoros elméleti hasonlóságát hangsúlyozva. Ennek nyomán a képzőművészet illuzionisztikus jelenségei és a barokk irodalom „illuzionisztikus”, a nyelvi élnkséget előnyben részesítő retorikája egyféle, koherensebb értelmezési keretben jelenhet meg, és az illúzió újfajta episztemológiai jelentésre és jelentőségre tehet szert.

Tóth Gergely

„Kik fegyvert viselnek, s török vért eresztnek, ezt azoknak csinálom”. Szerzői intenciók és a mohácsi csata értelmezési kísérletei Listius László Magyar Márs című művében (1653)

Listius Lászlóval és művével, a *Magyar Márssal* már viszonylag sokan és sokat foglalkoztak, ám elsősorban a költő bűnökkel terhes élete kötötte le a kutatók figyelmét, művével kapcsolatban pedig a Zrínyi-eposz imitációját, illetve Brodarics szolgai módon való „versbe szedését” vetették a szemére. Kevés szó esett azonban mindeddig arról, hogy a nyilvánvaló Zrínyi-utánzáson kívül milyen motivációi lehettek Listiusnak, hogy művét megírja; ahogyan azt sem vizsgálták mindeddig, hogy a *Magyar Márs* önálló – tehát az említett forrásoktól független – részeiből milyen szerzői törekvések, aktuálpolitikai üzenetek, illetve eszmék olvashatók ki. A tapasztalatom az, hogy egy ilyen típusú vizsgálat komoly eredményekkel járhat: Listiusnak egyértelműen volt saját mondanivalója, szólni akart az olvasójához. Így például a szövegben sűrűn ismétlődik a török elleni harc újrakezdésének igen hangsúlyos propagálása, előfordulnak a főrendekhez és a vitézlő rendhez címzett, vagy eme társadalmi csoportok nézeteit visszhangzó strófák, és az egész műben végig kiérezhető a határozott nemesi katolikus múltszemlélet. Mindezen tartalmi elemek természetesen nem esnek távol a *Szigeti veszedelem* eszmeiségétől, de nem is vezethetők rá vissza teljes mértékben. Úgy gondolom, hogy érdemes Listius saját neveltetését, kapcsolatrendszerét, a mű megalkotása idején zajló eseményeket és az ekkor uralkodó politikai közhangulatot is figyelembe venni eme vonások értelmezésekor.

Az eddigi kutatás egyöntetű véleménye, hogy Mohács mint epikus téma választása fatális tévedés volt Listius részéről. Előadásomban szeretnék rámutatni, hogy nem annyira a tárggyal volt a gond, hanem a költővel. A mohácsi csatában véleményem szerint megvolt a nagy elbeszélő költemény lehetősége, s Listius tett is néhány bátortalan kísérletet, hogy II. Lajosból epikus hőst, továbbá ugyancsak a királyból és a magyar seregből keresztény mártírokat alkosson, ahogyan Zrínyi a várvédő dédapából és katonáiból. Emellett szerzőnk több alkalommal újszerűen – és véleményem szerint szerencsésen – nyúlt a Mohács-tematikához, és változatos poétikai eszközökkel igyekezett nagy nemzeti sorstragédiává formálni a csata emlékezetét.

Utasi Csilla

Szándék és imitáció Zrínyi Miklós Syrena-kötetében

Barne Karnarutić *Vazetje Sigeta grada* című elbeszélő költeményének harmadik kiadását Fodróczy Péter 1661-ben, Bécsben jelentette meg. Fodróczy a költő Zrínyi Miklóshoz intézett latin nyelvű ajánlásában a trentói zsinaton kanonizált *Ecclesiastes* egyik verséből bontja ki mondanivalóját: „Ha egy apa meghal, mintha nem halna meg, mert hisz hátrahagyja saját hasonmását” (Sir, 30,4). Megállapítja, hogy a hősöknek az az erénye, mely az utódaikban él tovább, nem hal meg, s az ajánlás címettségét a szigeti hőshöz nagyon hasonló utódnak nevezi. A kötetben együttesen kiadott két művecskét, „az apai nyelvünkön”, azaz illír nyelven írt éneket és Forgách Ferencnek a szigeti várostromról szóló latin nyelvű leírását Zrínyi Miklós oltalmába helyezi, s hozzáteszi: ha ezeket olvasod, bennük nem dédapád hősi erejének ékességét, hanem akaratlanul is a dicsőséged, ápolt erényed és erőd szemléled majd. Te vagy a magva mindennek; amikor ugyanezt dicséred a rövid hősi bemutatásban, önmagad ragadtad meg. Vagy föltámadtál, mint fónix, őseid babérhamujából; fiú vagy, aki mindenben az apjára, dédunoka, aki mindenben a dédapjára hasonlít.

A 1661-es ajánlásba foglalt laudáció ugyan a Sirák fia könyvének adott versét veszi alapul, ám annak állítását az irodalmi művek vonatkozásában veti fel: Zrínyi Miklós azonossá vált dédapjával, annak föltámadt mása, ezért a szigeti hős mártírhálálát megörökítő művekben, közöttük a saját művében is immár önmagát

szemléli. A kiadás paratextusa azt bizonyítja, Zrínyi művének egykorú értelmezője a Syrena-kötetben kifejezett szándékból indult ki.

Zrínyi műfaj- és história-felfogását tanulmányok sora értelmezi. A 15–16. századi horvát művelődésben a história hasonlóan tág és bizonytalan fogalom volt, mint a magyar művelődésben. A kora újkori szerzőknek és befogadóknak a valóságkritériummal szembeni különös engedékenysége vagy nagyvonalúsága valószínűleg annak tudható be, hogy a szövegek valóságtartalmát nem vizsgálták felül, mert a szerző szándékát tartották elsődlegesnek. A históriászerről nem lehet feltételezni, hogy hazugság a szándéka. A fabula ezzel szemben mulattató vagy költői intencióból elmondott hazugságot jelent. Zrínyi Syrena-kötetének ajánlásában fabulán valószínűleg az eposzi kellékek egy részét (például az eposzában szerepeltetett allegorikus alakokat) értette.

A *Szigeti veszedelem* Szűz Máriához szóló invokációjában a *volt* szóra a *holt* rímel, Zrínyi számára tehát a megtörtént a mártírhalállal, a dédapa eszményi magatartásával azonos. Az eposz XIV. énekének elejére illesztett reflexióban a hajózásmetafora központi eleme, a csillag („a Zrini csillaga”) jelöli ezt az eszményt. Úgy vélem, amikor az elbeszélő ezen a helyen a Szentélek sugalmazásról beszél, nem az eposz egészére érvényes pozícióját határozza meg, hanem az elbeszélés tárgyának, a dédapa mártírhalálának kivételességét jelzi.

Előadásomban azt szeretném bizonyítani, hogy a Syrena-kötetet szervező szándék az imitáció módját is befolyásolja. A Syrena-kötet példaértékében megnyilvánuló gyakorlati haszon hatalmas lendületet adott az ókori és kortárs szerzők anyanyelvi utánzásához, a hivatásos költő szerepétől elhatárolódó költőfunkció ugyanakkor magára az imitáció folyamatára is felszabadítólag hatott. Zrínyi nagyon sok mindent ismert az eposz kortárs elméleteiből, szövegalkotásának egésze azonban nem vezethető vissza ezekre az elméletekre.

Varga Szabolcs

Zrínyi eposzáinak közkatónái, Orsicsok és Farkasicsok a kora újkorban

Zrínyi Miklós eposzáinak köszönhetően több szigeti vitéz emléke is bekerült az irodalmi kánonba, akik 1566-ban együtt szolgáltak a szigetvári hőssel. Az elmúlt évtizedek kutatásai megállapították, hogy a szereplők zöme valós történelmi személy, akiknek a neve fennmaradt azokban a beszámolóban és történetírói művekben, amelyekből a költő is dolgozott műve megírásakor. Az is ismert, hogy Sziget várában előszeretettel szolgáltak olyan nemesi családok sarjai, akiknek a birtokai a meghódított Dél-Dunántúlon feküdtek, mindezt a kor adóösszeírásai is bizonyítják. Azt azonban nem tudjuk, hogy a körülbelül 2300-2500 magyar és horvát védőből miért pont ennek a körülbelül két tucat embernek a neve maradt fenn, és lehet-e róluk többet mondani az ostromról készült beszámolókon és a birtokigazgatási iratokon túl. A korabeli forrásadottságok alapján úgy tűnik, hogy részleges életutak megrajzolhatók, és ezt jelen előadásban Orsics István és Farkasics Péter példáján keresztül igyekszem igazolni.